

Володимир Марчук^{1} – Остроз*

Сповідальні відомості як історико-демографічне джерело до вивчення римо-католицької громади Волині другої половини ХІХ–ХХ ст.

Тривалий час у Західній Європі активно розвивалися ті напрями історичної науки, які були орієнтовані на соціальну історію та історію окремої простої особи, родини та мікроспільноти. В останні роки все більшу увагу українських науковців привертають дослідження з соціальної історії, історичних демографії та антропології. До цієї ж сфери наукових пошуків належить й проблема вивчення еволюції структури сім'ї та шлюбно-сімейних відносин. Зазначимо, що основними показниками сімейного ладу є чисельний та структурно-поколінний склад сім'ї. Він характеризується такими показниками як: населеність, число шлюбних пар, кількість поколінь і дітей, ступінь та характер родинних зв'язків в середині домогосподарства. Саме ці параметри визначають вимоги до формування джерельної бази досліджень історико-демографічних процесів на мікрорівні.

Кожен документ, що використовується в ході вивчення даної проблеми повинен, у першу чергу, містити детальний опис складу сімей. Додамо, що основу джерельної бази подібних досліджень, насамперед, складають дані статистичних джерел. До них відносяться не лише зразки світського діловодства (цивільного походження): описи, ревізії тощо, а й церковного: приходські книги, метричні книги, сповідні розписи.

Залучення джерел такого роду надає можливість отримати досить детальні дані, що стосуються структури та складу як однієї конкретної родини (домогосподарства), так й усіх домових спільнот, розташованих в межах того чи іншого населеного пункту. Проаналізувавши

^{1*} Володимир Марчук – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національний університет «Острозька академія»; e-mail: volodymyr.marchuk@oa.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0837-407X>

подібну інформацію, наприклад, по кількох селах (містах), ми отримемо змогу дослідити різні історико-демографічні процеси (характеристики, показники) на більш загальному рівні – в межах певної місцевості або регіону. Саме тому надзвичайно важливо закрити ті прогалини у дослідженнях, які зберігаються сьогодні.

З іншого боку, Волинська губернія (сучасні Волинська, Рівненська та частини Хмельницької, Тернопільської та Житомирської областей), як і вся Правобережна Україна, займала осібне становище у складі Російської імперії. Приєднання цієї території внаслідок другого та третього поділів Речі Посполитої поставило на перший план завдання з перебудови всіх сторін суспільного життя на загальноросійський лад. Проте складна внутрішньополітична ситуація в регіоні та політика царизму, який часто опирався на польське дворянство, ускладнило це завдання. Але якщо центральна влада згодна була йти на певні поступки полякам у політичній сфері, то в релігійній цього не було. Фактично робилося все можливе, щоб утвердити в регіоні православ'я, як єдиної релігії.

Серед величезної кількості документів, що стосуються релігійного життя на Правобережній Україні, особливе місце займають сповідальні відомості.

Сповідальні відомості – це масове джерело, у якому зберігається інформація про парафіян церкви. Формальною метою створення відомостей, як і впливає з їхньої назви, було виявлення осіб, які не брали причастя і не сповідалися. На практиці ці документи стали повними списками парафіян того чи іншого приходу. Сприяло цьому і те що серед населення Правобережної України XIX ст., майже не існувало такого явища, як релігійний абсентеїзм.

За даними Бориса Міронова, сповідний облік на території Росії вперше був запроваджений у 1690 р. новгородським митрополитом Корнилієм, який з власної ініціативи почав вимагати від приходських священиків подібної звітності². Українська дослідниця Л. Гісцова датою введення сповідних книг вважає 1697 рік³. Водночас, біль-

² Міронов Б. Исповедные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половине XIX века. *Вспомогательные исторические дисциплины*. Ленинград, 1989. Т. XX. С. 102–103.

³ Гісцова Л. Сповідна книга Старокодацької запорозької хрестової наміснії 1766 року як джерело до вивчення історії поселень вольностей військових. *Січеславський альманах*. 2006. № 2. С. 20.

шість істориків дотримуються тієї точки зору, що головною метою цього обліку (принаймні на початковому етапі) було виявлення серед населення старообрядців, які не ходили сповідуватися до ніконианських церков. На думку О. Романової, у XVIII ст. в умовах розколу російської православної церкви таїнство сповіді набуло першочергового значення як спосіб церковного та державного контролю за благочестивим життям населення⁴. На всій території Московської держави сповідний облік був введений указами 1716 та 1718 рр. Тепер уже цей захід переслідував не тільки політичну, а й фінансову мету, оскільки ті парафіяни, які пропускали сповідь, сплачували штраф (штрафи були скасовані лише у 1800 р.). На територію Гетьманщини ця практика поширилася з 20-х років XVIII ст. Згідно з указом Синоду, від 7 березня 1722 р., усі парафіяни (особи, що досягли семирічного віку і старші) мали сповідуватися й причащатися у свого священника. Впродовж 1737–1742 рр. сповідні розписи набули сталої та уніфікованої форми (визначена указом 1737 р.), котра із незначними змінами проіснувала до 1917 р.⁵ Священники мали складати поіменні сповідні розписи (відомості, книги) єдиного зразка.

Часом їхнього складання був Великий піст. Тим, хто не встиг сповідатися у цей період, дозволялося зробити це у будь-який інший термін⁶. Також, була налагоджена чітка система збору цих документів. Сповідні розписи церков спочатку надходили до духовних правлінь. Там вони зводилися в єдину відомість у формі таблиці й надсилалися до духовної консисторії, де робились зведені екстракти по повітах, а звідти на початку наступного року до Синоду надсилався загальний звіт по єпархії про відсутніх на сповіді за рік⁷.

Отже, кожен сповідний розпис мав три обов'язкові складові частини: преамбулу, безпосередньо сам розпис та підсумкову таблицю. Завершувався документ підтвердженням достовірності поданих даних, скріплених підписом священника, який його склав та церковною печаткою. У преамбулі подавалася інформація

⁴ Романова О. Сповідальні книги Київської метрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафія. *Український історичний журнал*. 2008. Вип. 4. С. 122.

⁵ Миронов Б. Зазнач. праця. С. 103.

⁶ Сакало О. Джерела історичної демографії: сповідний розпис. *Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України*. Т.19. Кн. 1. Київ, 2012. С. 380.

⁷ Романова О. Зазнач. праця. С. 125

про церкву, за якою була закріплена парафія, а також вказувався рік перепису. Запис був довільної форми, наприклад: «Список Исповедующихся прихожанъ Птычской Римско-Католической Приходской Церкви Волынской Губернии Дубенского Уезда за 1871 годъ»⁸, або «Исповедная роспись Берестечкого Прихода Состоящего Волынской Губернии въ Дубенскомъ Уезде съ 1871 года»⁹; «Книга Исповедующихся прихожанъ Злочевецкой Римско-Католической Приходской Церкви Волынской Губернии Дубенского Уезда за 1871 годъ»; Роспись Исповедующихся прихожанъ Лысинской Римско-Католической Приходской Церкви Волынской Губернии Дубенского Уезда за 1871 годъ¹⁰; «Выпись из Книги Исповедующихся прихожанъ Млыновской Римско-Католической Приходской Церкви за 1871 годъ»¹¹.

Основна частина джерела являла собою велику таблицю, яка поділялася на кілька колонок і відображала розпис окремих господарських одиниць (дворів). Припускаємо, що при цьому існувала якась закономірність, що правда встановити її видається складно.

У першій колонці таблиці фіксувався порядковий номер домогосподарства. У другій – йшла нумерація у порядку зростання всіх мешканців населеного пункту чоловічої статі. Третя колонка була аналогічна другій з тією різницею, що відображала жіночу частину населення. Четверта, й найбільша графа, містила перелік усіх мешканців. Слід наголосити, що подвірний розпис домогосподарств проводився у суворо встановленому порядку, в залежності від того, до якого стану належав його власник. Таким чином, спочатку розписувалися двори духовних осіб (ксьондза, органіста), потім – дворян, а в кінці – посполитих (селян) та іноземців. В окремих випадках, парафіян костелу в місті могли фіксувати по вулично. Прикладом такого запису є сповідальна відомість парафіяльного костелу

⁸ Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської області), ф. 171, оп. 1, спр. 144. Сповідальний розпис Птицького римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 96-115 зв.

⁹ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп. 1, спр. 144. Сповідальний розпис Берестецького римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 129-143.

¹⁰ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп. 1, спр. 144. Сповідальний розпис Лисинського римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 80-95 зв.

¹¹ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп. 1, спр. 144. Сповідальний розпис Млинівського римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 68-79 зв.

м. Дубно в 1871 р.¹² Трапляються, випадки, які є радше винятком, коли запис міг вестися у алфавітному порядку.

Розпис кожного домогосподарства мав свою структуру. Першим обов'язково записувався господар двору (його ім'я та прізвище). Для одружених відзначалося ім'я та дівоче прізвище дружини. Далі повідомлялися імена дітей, причому, згідно тогочасної традиції, спочатку за принципом старшинства подавалися імена хлопчиків, й лише потім – імена дівчаток. Після неодружених дітей записувалися одружені діти господаря, якщо вони проживали у даному домогосподарстві, також подавалися (аналогічно поданій вище формулі) імена їхніх дітей (онуків господаря). Насамкінець, за тим же самим принципом розписувалися сім'ї інших родичів господаря (це могли бути родини братів, сестер, племінників, зятів, невісток господаря тощо), а якщо у домогосподарстві проживали «дворові люди» – вони також переписувалися. Наступні дві колонки фіксували вік кожного мешканця домогосподарства (перша – чоловіків, друга – жінок). В останній графі окремо позначалися ті особи, які пройшли сповідь і причастя, ті, що сповідалися але не причастилися, й ті, що не сповідалися (діти молодші семи років). Останню частину розпису складала таблиця, у якій фіксувалися усі населені пункти парафії та показники загального числа осіб, які були на сповіді та причасті й осіб, які уникли цієї процедури. Завершувався розпис прикінцевим записом та підписом священика. Запис цей був наступним:

«1865 года Января 16 дня – что сия выпись изъ Книги исповедной Римско-Католиковъ прихожанъ Аннопольского прихода за 1864 годъ – верно списана, въ томъ подписомъ моимъ съ приложениемъ казенной печати удостоверяю.

*Настоятель оного Аннопольского прихода
Ксендз Александръ Янушкевичъ»¹³.*

Або, в такому формулюванні:

«Что сия выпись изъ Книги исповедующихся прихожанъ Млыновской Римско-Католической приходской церкви за 1871 годъ

¹² Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.1, спр. 144. Сповідальний розпис Дубенського римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 33–67.

¹³ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.4а, спр. 13. Сповідальний розпис Аннопільського римо-католицького парафіяльного костелу за 1865 р. Арк. 14.

съ подлинною Книгою верна, въ томъ подписомъ съ приложениемъ печати удостоверяю.

Администратор Ксендз Цирилий Яголковский»¹⁴ [З, арк. 79 зв.]

Проте, цілком зрозуміло, що й подібні документи мали певні недоліки, що їх досить детально охарактеризувала у своїй роботі вітчизняний історик О. Романова¹⁵. Втім, на наш погляд, вади, зокрема, сповідних розписів не є суттєвими з точки зору їхнього можливого використання в якості джерел історико-демографічних розробок. Хоча, безумовно, розглядаючи проблеми такого роду необхідно прагнути до комплексного вивчення джерел як церковного, так і світського походження.

У всіх без винятку відомостях міститься і різного роду додаткова інформація. Так, у сповідальних відомостях Аннопільського костелу за 1854 р. такої інформації мінімум. Зокрема, згадується князь Антон Яблоновський на першій позиції у списку сповідників: «Его сиятельство князь Антон Яблоновский 59 л., жена его Павлина 52 г.». Серед мешканців «двору» Франца Туровича зафіксована «служанка Марианна»¹⁶.

Найпоширенішою відміткою в сповідальних відомостях є фіксація дворянського титулу. Серед дворянських родів згадуються прізвища Ледуховських, Любомирських, Піотровських, Дмоховських, Стецьких, Малинських та ін. Серед парафіян Птицького костелу з с. Пелча було виявлено родину «Дворянина Івана Міклера (59 р.); дружина Текля з Тишкевичі (39 р.), і Аделія Міклер (18 р.)»¹⁷. Припускаємо, що це були нащадки відомого на Волині та за її межами, садівника, паркобудівничого ірландського походження Діонізія Міклера (1762 1853). Окремі з дворян, в обмін на лояльність, отримували від російського уряду і графські титули, зокрема в сповідальному розписі Млинівського костелу згадується «граф Владислав Ходкевич»¹⁸.

¹⁴ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.1, спр. 144. Сповідальний розпис Млинівського римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 79 зв.

¹⁵ Романова О. Зазнач. праця.

¹⁶ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.1, спр. 36. Сповідальний розпис Аннопільського римо-католицького парафіяльного костелу за 1865 р. Арк. 1.

¹⁷ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.1, спр. 144. Сповідальний розпис Птицького римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 194 зв.

¹⁸ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.1, спр. 144. Сповідальний розпис Млинівського римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 68.

Увагу привертають змішані шлюби римо-католиків, які фіксуються в сповідальних відомостях. Вони були дозволені лише за умови хрещення й виховання дітей від такого шлюбу за православними традиціями. Незважаючи на архаїчність такої традиції в російському законодавстві, яка сягала своїм корінням ще у XVIII ст., й ставило значні перепони у житті мирян різних конфесій, такі випадки для Волині були досить численними, що можна продемонструвати на прикладі м-ка Берестечка. В передмісті Красилівка з 15 дворів де проживали римо-католики 10 були представлені змішаними шлюбами, з яких 9 це «православні – римо-католик» і 1 «римо-католик – євангелік». Загалом, характерною особливістю римо-католицьких парафіян Берестецького костелу була висока частка змішаних шлюбів і порівняно невелика кількість дворян серед парафіян костелу. При фіксації в сповідальних відомостях, настоятель цього костелу фіксував імена тих з подружжя, хто не був римо-католиком, що трапляється вкрай рідко¹⁹.

Представники інших соціальних груп, це, насамперед, особи пов'язані з армією, зокрема це «солдат», «офіцер», «штабс-капітан», «рекрутка» «побілетний солдат», «відставний солдат», «капітанша», «майорша», «солдатка». Значна частина з них це вдови, лише в окремих випадках сповідальні відомості фіксують солдатські сім'ї. Серед парафіян Оликського костелу згадуються вдови військових «солдатка», «капітанша», «майорка»²⁰. Сповідальні відомості парафіян Злочівського костелу серед мешканців м-ка Боремель згадується «штабс-капітан» Мечислав Казимирович Рудницький (41 р.) та «побілетний солдат» Константин Борнель (41 р.) Цілком зрозуміло, що після проходження рекрутської повинності протягом 25 р. було складно завести повноцінну сім'ю. Тому досить часто одружувалися на вдовах тощо. Так, наприклад, серед прихожан Злочівського костелу з с. Радомисль був солдат Микола Чижевський (54 р.), дружина Антоніна Томашевська (44 р.). Вони мали спільну дочку Розалію (9 р.) та виховували дітей від першого шлюбу дружини

¹⁹ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.1, спр. 144. Сповідальний розпис Берестецького римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 129–143.

²⁰ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп.1, спр. 144. Сповідальний розпис Олицького римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 1-32

з Фомою Кучинським: сина Андрія (16 р.) та двох дочок Анеля (19) та Маріанна (14)²¹.

Особливо важливим для теми дослідження є те, що в окремих сповідальних розписах у вигляді поміток представлено інформацію про професії окремих з прихожан костелів, щоправда відомості такого змісту є поодинокими. Цікавий в даному контексті сповідальний розпис містечка Олика. Серед дворянських сімей, які проживали в містечку цікавою є родина поміщика Станіслава Вігури. Серед осіб, які проживали в його маєтку згадуються слуги – Антоніна Криницька (24 р.), Катерина Халецька (20 р.) і Микола Пржищевич (55 р.)²². Крім того, тут проживав дворянин Альбін Козловський (19 р.) та вчитель, дворянин Кирил Даргевич²³. Мешканцем Олики і прихожанином костелу був і французький підданий, вчитель Габріель Таррад (32 р.)²⁴. Ще один вчитель Генрік Вабіщевич (23 р.) мешкав в родині дворянина, поміщика Казимира Сливінського (54 р.) в с. Малин. В родині Сливінських було 9 дітей – 6 хлопців та 3 дівчат²⁵. Ксьондз Оликського костелу згадує також «слуг» в дворянських родинях. Як правило, це були молоді дівчата, в окремих випадках старшого віку. Серед прихожан цього ж костелу згадується «Дворянин. Поміщик. Ігнатій Дубінський, вдівець, бувший суддя (57 р.)»²⁶. Серед мешканців Олики згадується лікар Фердинанд Антонович Ейхлер (51 р.) був одружений на Агафії Гальбубер (35 р.), у яких було 3 синів – Альбрехт (9 р.), Фелікс (7 р.), Йосиф (4 р.)²⁷.

Окрему групу парафіян римо-католицьких костелів, інформація про яких міститься на сторінках сповідальних відомостей становлять іноземці. Зокрема серед усього загалу згадуються «австрійські піддані» – громадяни Австро Угорської імперії; «пруські піддані» – громадяни Пруссії; «чех», «чешка», «німці» або просто «іноземець/

²¹ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп. 1, спр. 144. Сповідальний розпис Злочівського римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 120.

²² Держархів Рівненської області, ф. 171, оп. 1, спр. 144. Сповідальний розпис Олицького римо-католицького парафіяльного костелу за 1871 р. Арк. 1.

²³ Там само. Арк. 1

²⁴ Там само. Арк. 1.

²⁵ Там само. Арк. 12.

²⁶ Там само. Арк. 18.

²⁷ Там само. Арк. 4.

іноземці». Настоятель Рівненського римо-католицького костелу, у сповідальних відомостях зафіксував дані про родини, які були вихідцями з інших губерній. Так, серед його прихожан, станом на 1903 р., налічувалося 211 осіб обох статей, які походили з Привіслинських губерній, що становило 15% від усіх рівненських парафіян костелу. З інших губерній європейської частини Росії були зафіксовані лише вихідці з Гродненської – 45 осіб обох статей, Віленської – 26 та Вітебської 1 ос.²⁸

Не зважаючи на певні обмеження, сповідальні відомості дозволяють виявити статевовікову та сімейну структуру населення, особливості шлюбної поведінки. Поєднання даних метричних книг та сповідальних відомостей дозволить розрахувати демографічні коефіцієнти народжуваності, шлюбності та смертності. Антропонімічні можливості сповідальних книг полягають в тому, що вони надають відомості про особливість фіксації імен, популярність одного імені в рамках окремої родини, збереженість традиційних рис при іменуванні. При комплексному аналізі інформаційний потенціал масово-формулярних джерел значно підвищується і надає можливість реконструювати ряд демографічних, генеалогічних, соціальних, шлюбних та сімейних характеристик. Зокрема, наступні характеристики: демографічні – динаміка чисельності населення, статевовіковий склад жителів населених пунктів парафії, природний рух населення – народжуваність (загальний та сумарний коефіцієнти народжуваності, динаміка народжуваності за віком матерів, репродуктивна поведінка жінок, інтервал між весіллям та народжуваністю першої дитини), смертність (смертність за віком й статтю, дитяча смертність, сезонна смертність, причини смертності, вплив смертності на структуру домогосподарств), тенденції в природному й механічному (міграційному) прирості, вплив міграційних процесів на демографічну ситуацію; шлюбні – шлюбний ринок, сезонні шлюбні моделі, середній шлюбний вік, вікова різниця між чоловіком і жінкою, повторні шлюби, інтервал між смертю чоловіка / дружини та наступним шлюбом, розлучення, позашлюбні зв'язки, вдівство, усиновлення, сімейні – типологія, класифікація, склад та структура родин, населеність домогосподарств, розпо-

²⁸ Держархів Рівненської області, ф. 171, оп. 1, спр. 199. Сповідальні відомості римо-католицьких костелів Рівненського деканату за 1903 р. Арк. 1–18.

діл родин за чисельністю, поколінна структура родин, кореляція між життєвими подіями, моделями наслідування та чисельністю й структурою домогосподарств.

Антропонімічні данні надають цінні свідчення про іменну систему римо-католицького населення на даному етапі його історичного розвитку, про моделі, представлені в іменній системі (які імена використовувалися, кількість чоловічих та жіночих імен), про традиції іменування, про походження та формування прізвищ, про етимологічну картину антропонімів та їх семантику, про іноетнічний вплив та інкультурацію в антропонімічний простір інших систем регіону.

ABSTRACT

Confession Registers as a Historical and Demographic Source for Studying the Roman Catholic Community of Volhynia in the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries

The article is devoted to the analysis of Easter confession registers (*spovidni vidomosti*) as a historical-demographic source for studying the Roman Catholic population of Volhynia in the late 19th and early 20th centuries. Church statistics in general, and confession registers in particular, represent one of the few mass sources with high research potential. Despite this, a systematic evaluation of their reliability has not yet been conducted: existing specialized literature contains only isolated, fragmented, though occasionally insightful observations regarding the informational value of these materials. To date, scholars have largely overlooked broader questions concerning the general credibility of confession registers, as well as the factors affecting the quality of specific documentary collections—such as the circumstances of compilation, document structure, and the stability of the printed form.

Based on records preserved in the State Archives of Rivne Region, the author reveals the analytical possibilities of confession registers and highlights key limitations that must be taken into account when working with them. The article compares the legislative framework governing the creation of these records with the practical implementation of these norms in everyday parish life. Furthermore,

it presents the results of a study examining the social composition of Volhynian parishioners during the period under investigation. The study also outlines the specific features of document compilation, structural organization, level of informativeness, and the reasons for fluctuations in parish population metrics unrelated to natural demographic processes.

Keywords: historical demography, confession register, church statistics, Volhynia Governorate, Roman Catholics.